

УДК 811.111:502(075.8)

ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНИХ ПІДРУЧНИКІВ З ЕКОЛОГІЇ

Сологуб Л. В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто провідні прагмалінгвістичні риси сучасного підручника з екології як домінантного жанру науково-дидактичної комунікації. Особливу увагу приділено його композиційній структурі, представлено його жанрограму.

Ключові слова: жанр, науково-дидактична комунікація, підручник з екології, комунікативна гетерогенність, жанрограма.

Сологуб Л. В. Прагмалінгвістическая характеристика современных учебников по экологии. В статье рассматриваются главные прагмалінгвістические характеристики современного учебника по экологии как доминантного жанра научно-дидактической коммуникации. Особое внимание уделяется его композиционной структуре, представлена его жанрограмма.

Ключевые слова: жанр, научно-дидактическая коммуникация, учебник по экологии, коммуникативная гетерогенность, жанрограмма.

Solohub L. V. Pragmalinguistic features of modern textbooks on ecology. The given article focuses on the pragmalinguistic features of modern textbooks on ecology as a dominant genre of scientific-didactic communication. Special attention is drawn to its compositional structure, its genrogram is presented.

Key words: genre, scientific-didactic communication, textbook on ecology, communicative heterogeneity, genrogram.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Лінгвістика ХХІ ст. вирізняється посиленням уваги дослідників до поняття жанру, оскільки він, на думку Ф. С. Бацевича, є містком, що «поеднує поняття дискурсу та мовленнєвого акту, виформовуючи зв'язки між ними» [1, 160], «враховуючи не лише найзагальніші інтенції учасників спілкування, а й інші складові й чинники комунікативної діяльності людей» [1, 24]. Підручник – це один із найбільш складних і відповідальних жанрів науково-дидактичного дискурсу, який через зміст, структуру, оформлення визначає глибину розкриття специфіки навчального предмету, обсяг знань, умінь і цінностей, які обов'язково повинен здобути студент на тому чи іншому етапі навчання. У праці з підручником «студент позначає й осмислює, нормує та оцінює чітко структурований текст у такий спосіб, що останній починає розвиватися у його свідомості поліпроблемно і багатоваріантно, наднормативно і метаціннісно» [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні структурні та мовні особливості навчальних текстів привертають увагу П. В. Токаревої [4] та О. В. Шпигарь [7], які розглядають структурні та функціонально-стилістичні особливості організації підручників гуманітарного та природничого циклів у колі досліджень лінгвопрагматики та лінгвостилістики. Однак підручники з екології ще не потрапляли в поле зору українських мовознавців. Таким чином, **актуальність** статті зумовлена недо-

статньою дослідженістю сучасних англomовних підручників з екології, зокрема, їхніх прагмалінгвістичних характеристик.

Мета статті полягає у виявленні головних прагмалінгвістичних характеристик композиційної структури сучасного підручника з екології та узагальненні його основних ознак у вигляді жанрограми. Для досягнення поставленої мети потрібно розв'язати такі **завдання**: визначити композиційні складники сучасних англomовних підручників з екології та описати їх прагмалінгвістичні особливості; узагальнити та представити головні характеристики підручників у формі жанрового портрета. Вибір підручників як емпіричної бази дослідження зумовлений акумуляцією в них як основного джерела знань постулатів і досвіду сучасних професіоналів-екологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Англomовний підручник з екології для університетів – це жанр науково-дидактичної комунікації, який вербалізує наукове екологічне знання і передає його адресатові, формуючи таким чином його предметно-професійну та комунікативну компетенцію. Цей жанр також вирізняється інтерактивним характером побудови і викладу матеріалу, що дає можливість проникнути в ментальний світ екологів та збагнути його вплив на творення та сприйняття екологічного дискурсу.

Адресантами підручника є вчені-екологи, викладачі екологічних дисциплін університетів, а адресатами – студенти вищих навчальних закладів, у яких є предмет «екологія» в навчальному плані. Підручник комунікативно зорієнтований на *подання відповідних знань з експліцитною дидактичною метою.*

Ця мета зумовлює осмислення студентами нових, раніше невідомих фактів з навчальної дисципліни і вміщення їх у свою професійно-комунікативну компетенцію. Досягнення цієї мети скеровує адресата у спільноту професійно параметризованих комунікантів, членом якої є й адресант.

Формування екологічного мислення у студентів здійснюється на основі сучасних наукових знань у сфері природничих та гуманітарних наук. Тому у підручниках розглядають питання різного характеру: біологічного (охорона флори і фауни Землі), географічного (охорона ґрунтів, водних і повітряних ресурсів нашої планети), хімічного (забруднення Землі хімічними елементами), економіко-соціального (демографічне зростання населення і проблеми, пов'язані з ним), юридичного (правова відповідальність людини за наслідки її взаємодії із навколишнім середовищем).

Тексти екологічних підручників відзначаються цілісністю, логічністю викладу інформації, чіткістю смислової організації. Вони складаються з таких структурних компонентів, які виокремлюють за домінуючими комунікативно-дидактичними функціями:

1) *основного тексту*, який разом із ілюстративним матеріалом є головним джерелом навчальної інформації, обов'язковою для аналізу і засвоєння. Він містить: *теоретико-пізнавальні тексти*, де розглядаються основні терміни екологічної галузі, факти, явища, об'єкти, процеси, події, характеристики основних законів, теорії, світоглядні узагальнення і перспективи напрямки цієї галузі знань; *інструментально-практичні тексти*, де подається опис завдань, правил, дослідів, доспериментів, ситуацій, необхідних для виведення правил, узагальнень, засвоєння теоретико-пізнавальної інформації;

2) *пояснювального тексту*, що містить додаткові тлумачення та коментарі (предметний вступ, окремі пояснення, глосарій ключових термінів, умовні позначення й скорочення), які потрібні передусім для індивідуальної роботи студента;

3) *додаткового тексту* (уривки із законів та документів із різних питань охорони навколишнього середовища), покликано задовольняти потребу окремих студентів у поглибленні чи розширенні власних знань, норм, цінностей; дає змогу краще оперувати змістом підручника, а також одержати інформацію про додаткові джерела інформації із найцікавіших питань. Як зазначає П. В. Токарева, навчальна література часто буває поліфонічною [4], і саме додатковий текст призначений бути засобом урізноманітнення емоційного забарвлення та підвищення наукової доказовості.

Крім диференціації самого тексту, важливу роль відіграють і *позатекстові компоненти*, які перебувають поза межами основного тексту і охоплюють запитання, завдання і вправи, розмежовані за характером і ступенем складності, візуальні засоби та орієнтувальні елементи. Запитання й завдання становлять апарат організації процесу здобуття освітнього змісту, що сприяє міцності, гнучкості та усвідомленості оволодіння студентами знаннями,

уміннями, нормами і цінностями. Метою візуальних засобів є підсилення пізнавального, ідейного, естетичного і емоційного аспекту матеріалу, закладеного у підручник, забезпечивши у такий спосіб його успішне засвоєння. Орієнтувальні елементи, що охоплюють передмову, зміст, бібліографію, іменний та предметний покажчики, рубрики, шрифти та видільні засоби, сигнали-символи, колонтитули, забезпечують цілеспрямовану орієнтацію студента у змісті і структурі підручника.

Пояснювальні і додаткові тексти, а також позатекстові компоненти можуть перебувати щодо основного тексту у препозиції (передмова, зміст), інтерпозиції (бібліографічні посилання) і постпозиції (бібліографічний список, покажчики).

Продумана побудова зовнішньої структури підручника полегшує орієнтацію в ньому, покращує візуальне сприйняття різноманітного освітнього матеріалу та підвищує ефективність використання навчального часу.

Розглянемо детальніше структуру англійського сучасного підручника з екології. Його зовнішня структура і композиція формується під впливом комунікативних цілей, які забезпечують експліцитність організації тексту підручника. Навчальний матеріал структурується таким чином, щоб сформувати в адресата власний тезаурус екологічних знань, розвинути навички володіння професійними прийомами, методами і способами їх використання [5]. Саме структурні елементи зумовлюють прагматичну сегментацію тексту.

Найхарактернішими структурними компонентами англійського підручника з екології є:

1) титульна сторінка (*title page*) – назва підручника, автор(и), рік і місце видання, метою якої є загальна характеристика підручника та його ідентифікація серед інших підручників, наприклад:

Big Ecology The Emergence of Ecosystem Science
David C. Coleman
UNIVERSITY OF CALIFORNIA PRESS
Berkeley Los Angeles London (9).

Прагматична мета такої інформації дає змогу адресатові за заголовком визначити тематику підручника, за інформацією про автора(ів) – місце адресанта у науковому світі, за роком і місцем видання – зробити висновок про актуальність цього підручника у навчальному процесі;

2) зміст (*contents*) – перелік наведених у підручнику заголовків частин, розділів і підрозділів – ключ до пошуку потрібних даних, оскільки тут представлені заголовки усіх частин підручника з вказівкою на номери сторінок, наприклад:

Contents
Preface, vii
Introduction: Ecology and its Domain, xi
Part 1: Organisms
1 Organisms in their Environments: the Evolutionary Backdrop, 3
2 Conditions, 30
3 Resources, 58 (12).

Він дає адресатові цілісне уявлення про структуру підручника і виконує роль путівника, акцентуючи увагу студента на важливих моментах і

дозволяючи йому швидко відшукати потрібну інформацію;

3) інформація про автора(ів) підручника. Біографічні статті, які містять фотографії авторів, наповнені фактичними відомостями про життя, професійну діяльність, головні події кар'єри адресантів. Прагматична мета такої інформації полягає у наданні адресатові повнішого уявлення про особистість автора, рівень його професійного досвіду тощо, сприяє внутрішній діалогізації НДД. Розглянемо такий приклад:

У підручнику *Ecology. Global Insights and Investigations* подано фотографію автора Пітера Стілінга у невимушеному оточенні (позаду усміненого чоловіка середнього віку росте зелений ліс), що несе в собі глибокий ідейний зміст – автор закликає своїх читачів піклуватись про багатство природи.

Освіта *Peter Stiling obtained his Ph.D. from University College, Cardiff, Wales in 1979.* Професійна діяльність *Subsequently, he became a Post-doc at Florida State University and later spent two years as a lecturer at the University of the West Indies, Trinidad. Dr. Stiling is currently a Professor of Biology at the University of South Florida at Tampa. He teaches graduate and undergraduate courses in ecology and environmental science as well as introductory biology.* Праці *He has published over 100 scientific papers in journals such as Ecology, Oecologia, Oikos, and Science, and has received funding from the National Science Foundation, the National Institute for Global Environmental Change, and others. He is also an author of Biology, a majors biology text also published by McGraw-Hill.* Наукові інтереси *Dr. Stiling's research interests include plant-insect relationships, parasite-host relationships, coastal biology, and the effects of elevated carbon dioxide levels on plant-herbivore interactions* (11).

Як бачимо, рубрики поданого фрагмента виражені імпліцитно і вимагають від адресата самостійно визначити наявні в ньому комунікативні блоки;

4) передмова (*preface*) обсягом 3–5 сторінок, прагматична мета якої полягає в інформуванні адресата про характеристику значення дисципліни у навчальному процесі, формулювання основних завдань, які стоять перед адресатом, показ характерних особливостей підручника (цільова аудиторія, структура тощо). Саме в передмові автори вступають у контакт із читачем. У ній:

а) розширено характеризується роль та значення екології у підготовці фахівця:

We face a rising epidemic of global environmental problems: global warming, diminishing biodiversity, growing shortages in freshwater supplies, long range transport of air pollutants and accumulation of persistent organic compounds in food webs. The purpose of this book is to provide an interesting, accessible introduction to environmental science for students from a variety of backgrounds (10);

б) описується характеристика потенційної аудиторії для роботи із цим підручником: *This book is intended for use in a one- or two-semester*

course in environmental science, human ecology, or environmental studies at the college or advanced placement high school level (10);

в) надаються методичні рекомендації для роботи з підручником у частині *How to study*, де пояснюються композиційні особливості видання, розшифровуються скорочення, символи, які використовуватимуться:

To facilitate studying and encourage higher-level thinking, each chapter begins with a set of Objectives based on major concepts that students should master. The Learning Online section lists important chapter topics for which there are hyperlinks available on the accompanying website (10).

Також тут окреслюються додаткові мультимедійні засоби, які можна використовувати в процесі вивчення екології:

We hope you enjoy this McGraw-Hill eBook! If you'd like more information about this book, its author, or related books and websites, please click here (13);

г) висловлюється подяка певним організаціям та особам за сприяння у написанні підручника та критичні зауваження до нього (*Acknowledgements*):

Illustrations in this book were generated with CorelDRAW and Microsoft PowerPoint and Microsoft Visio, courtesy of the Corel and Microsoft Corporations, respectively. National Oceanographic and Atmospheric Administration (NOAA), Environmental Protection Agency (EPA), and United States Geological Survey (USGS) statistics and forecasts were used where indicated. A very special thanks to Dr. Karen Duston of Rice University for the technical review of this book. To my children, grandchildren, and great-grandchildren who will inherit the Earth that is left to them (13);

5) основний текст – дидактично та методично оформлений навчальний матеріал. Основний текст поділений на частини, які своєю чергою поділяються на розділи та підрозділи, що сприяє кращому сприйняттю, запам'ятовуванню, пізнанню інформації студентами, оскільки, як зазначає Н. М. Разінкіна, «що менше готовий адресат до читання того чи іншого наукового твору, то більше він потребує детального об'ємно-прагматичного членування наукової інформації, для того щоб зробити певні дедуктивні висновки» [3, 106]. У проаналізованих підручниках кількість частин коливається від 4 до 7. Кожна частина складається з 5–8 розділів, які містять від 3 до 6 підрозділів, об'єднаних спільною темою. Кожен підрозділ складається з абзаців, число яких коливається від 3 до 6, об'єднаних спільною темою, композиційними зв'язками, подібними за формою (послідовність, підпорядкованість) та семантичним наповненням (причинно-наслідкові, класифікаційні, описові характеристики одного явища). Кожна частина, розділ і підрозділ має свій заголовок.

Що стосується частини як основного інтегративного компонента підручника з екології, то її смислова організація представлена так: постановка загальної проблеми (проблемний вступ) – перелік питань, які розглядатимуться – подання основного матеріалу – перелік ключових термінів, якими треба оволодіти адресатові – резюме висвітленої

інформації – узагальнення і повторення (система запитань) – питання дослідницького характеру – рекомендована література – система тестів з метою перевірки вивченого матеріалу;

б) допоміжний матеріал: пояснення, коментарі, іменний покажчик (*index of names*), предметний покажчик (*subject index/glossary*); бібліографічний список (*references*) тощо, де містяться основні та додаткові джерела для поглибленого вивчення курсу.

Таким чином, структура підручника з екології визначається комунікативною гетерогенністю (термін І. М. Колегаєвої) [2, 25], оскільки її складники виконують певні прагматичні завдання для досягнення єдиної комунікативної мети. Сукупність основного тексту та допоміжного вербального матеріалу утворює явище гіпертексту, де одиниці текстового матеріалу представлені як система певних зв'язків, що дають змогу адресатові здійснювати переходи між взаємопов'язаними елементами [2, 26].

Провідні ознаки англомовного підручника з екології можна стисло узагальнити у вигляді його «жанрового портрета», або жанрограми, на основі низки дескрипторів (термін «жанрограма» та методу «жанрового портретування» запропонувала Т. В. Яхонтова [8]).

Наведена жанрограма актуалізує найважливіші характеристики підручника з екології як жанру науково-дидактичної комунікації.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Таким чином, сучасний англомовний підручник з екології є доміантним жанром НДД у цій галузі з чітко визначеною смисловою організацією, семантичні складники якої виконують визначені прагматичні завдання, потрібні для досягнення єдиної комунікативної мети: передати реципієнтам фахове та наукове знання з метою їхньої подальшої соціалізації. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі стратегій і тактик подання навчальної інформації у підручниках.

Таблиця 1

Жанрограма («жанровий портрет») сучасного англомовного університетського підручника з екології

№	Дескриптор	Конвенції
1	Жанрова мета (комунікативні цілі)	інформаційна, трансформаційна та систематизуюча функції
2	Адресантно-адресатна конфігурація	асиметрична, з особливою статусною роллю адресанта як кваліфікованого фахівця та ментора
3	Місце і статус у жанровій системі науково-дидактичної комунікації	доміантний жанр
4	Модус(и) (канал комунікації)	письмовий та електронний
5	Фізичний субстрат(и)	паперовий та електронний
6	Вид жанру	макрожанр (у який входять мікрожанри – біографічна довідка, подяка, покажчики тощо); асинхронний жанр-гіпертекстове середовище – у випадку електронної версії
7	Шляхи дистрибуції	через видавництва, книжкові крамниці і бібліотеки
8	Просторово-текстова локалізація	поділений на абзаци, структурований на частини декількох рівнів текст із заголовком; або електронний текст з гіперпосиланнями
9	Семіотичний статус	бімодальний (вербально-візуальний)
10	Обсяг конкретно-текстових реалізацій та ступінь їх формального структурування	обсяг книги; високий рівень формального структурування (поділ на абзаци та частини із заголовками і підзаголовками)
11	Функціональна організація семантики	смилова організація, що об'єктивується у вигляді специфічного набору комунікативно-текстових блоків у межах кожної структурної частини
12	Жанрові елементи	заголовки і підзаголовки; візуальні засоби, цитати, посилання і виноски; списки посилань; у випадку електронних версій – гіперпосилання
13	Належність до науково-тематичної сфери	екологія
14	Мовностилістичне втілення	комбінування елементів наукового, офіційно-ділового, екологічного та дидактичного дискурсів
15	Експліцитні міжжанрові зв'язки	із монографіями, науковими статтями, публіцистичними статтями, навчальними програмами

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генетика: проблеми й перспективи : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
2. Колегаєва І. М. Мегатекст як вияв комунікативної гетерогенності цілого завершеного тексту / І. М. Колегаєва // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 25–30.
3. Разинкина Н. М. Функциональная стилистика английского языка : [учеб. пособие для ин-тов и фак. ин. яз.] / Н. М. Разинкина. – М. : Высш.шк., 1989. – 182 с.
4. Токарева П. В. Коммуникативные стратегии и тактики в современном учебном дискурсе (на материале школьных учебников) : автореф. дис. ... канд. филол. Наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Полина Васильевна Токарева. – Омск, 2005. – 23 с.
5. Тюрина Л. Г. Теоретико-методологическое обоснование модели учебной книги для профессионального образования : автореф. дис. ... доктора филол. Наук : спец. 05.25.03 «Библиотечковедение, библиографоведение и книговедение» / Людмила Георгиевна Тюрина. – М., 2007. – 46 с.
6. Фурман А. В. Теорія і практика розвивального підручника : [монографія] / А. В. Фурман. – Тернопіль : Економічна думка, 2004. – 288 с.
7. Шпыгарь Е. В. Лингвистическая аспектность учебно-научных текстов по экономике : автореф. дис. ... канд. филол. Наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Елена Вячеславовна Шпыгарь. – Краснодар, 2007. – 24 с.
8. Яхонтова Т. В. Лінгвогенетика сучасної науки (на матеріалі англійських наукових текстів) : автореф. дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Тетяна Вадимівна Яхонтова. – К., 2014. – 32 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

9. Coleman D. C. Big ecology: the emergence of ecosystem science / D. C. Coleman. – University of California Press, 2010. – 236 p.
10. Cunningham W. P. Environmental science: a global concern / W. P. Cunningham, M. A. Cunningham, Barbara Woodworth Saigo. – 8th ed. – New York : McGraw-Hill, 2005. – 600 p.
11. Stiling P. Ecology: global insights and investigations / P. Stiling. – New York : McGraw-Hill, 2011. – 656 p.
12. Townsend C. R. Essentials of ecology / C. R. Townsend, M. Begon, J. L. Harper. – 3rd ed. – Blackwell Publishing Ltd, 2008. – 510 p.
13. Williams L. Environmental science demystified / L. Williams. – New York : McGraw-Hill, 2005. – 413 p.